

VARA

Richard Wagner

Götterdämmerung

HOLLAND Festival

WOENSDAG 28 JUNI 1989, 18.00 UUR

ZATERDAG 1 JULI 1989, 16.00 UUR

Co-productie VARA-Matinee/Holland Festival

RADIO FILHARMONISCH ORKEST

GROOT OMROEPKOOR

(ingestudeerd door Robin Gritton)

KOOR VAN DE NEDERLANDSE OPERA

(ingestudeerd door Winfried Maczewski)

Dirigent

EDO DE WAART

RICHARD WAGNER

1813-1883

GÖTTERDÄMMERUNG (1850/74)

Muziekdrama in drie bedrijven en
een voorspel

Derde dag van **Der Ring des Nibelungen**

Libretto van de componist

Eerste uitvoering:

Bayreuth, 17 augustus 1876

Rolverdeling en uitvoerenden:

Siegfried

Gunther

Alberich

Hagen

Brünnhilde

Gutrune

Waltraute

Eerste Norn

Tweede Norn

Derde Norn

Woglinde

Wellgunde

Flosshilde

William Johns, *tenor*

Roland Hermann, *bariton*

Henk Smit, *bas*

Peter Meven, *bas*

Jeannine Altmeyer, *sopraan*

Kathryn Day, *sopraan*

Cornelia Wulkopf, *mezzo-sopraan*

Janice Taylor, *alt*

Cornelia Wulkopf, *mezzo-sopraan (d)*

Kathryn Day, *sopraan (d)*

Soile Isokoski, *sopraan*

Diane Lane, *mezzo-sopraan*

Yvonne Schiffelers, *mezzo-sopraan*

Assistent-dirigent

Bruce Cohen

*Lengte voorspel en eerste bedrijf ca. 2 uur,
tweede bedrijf ca. 1 uur en 10 minuten en
derde bedrijf ca. 1 uur en 20 minuten.*

Op woensdag zal er na het eerste bedrijf een pauze zijn van een uur en na het tweede bedrijf een pauze van een half uur. Einde van het concert ca. 24.00 uur.

Op zaterdag zal er zowel na het eerste als na het tweede bedrijf een pauze zijn van een uur. Einde van dit concert ca. 22.30 uur.

Uitvoering in concertvorm

Deze concerten zijn tot stand gekomen met subsidie van het Stimuleringsfonds Nederlandse Culturele Omroepproducties.

De opname van deze concerten zal op een later te bepalen tijdstip worden uitgezonden in het VARA-programma via Radio-4.

Ruim een eeuw na de dood van **Richard Wagner** (1813-1883) leiden zijn persoon en daardoor ook zijn werk nog steeds tot een vaak verhitte scheiding der geesten: ófwel men dweept met **Tristan und Isolde**, **Die Meistersinger von Nürnberg**, **Die Walküre** of **Götterdämmerung** ófwel men wijst het - eventueel met een flinke dosis respect voor het vakmanschap van de man - resoluut af. Wagner is hét vleesgeworden bewijs van de stelling dat men tegenover grote kunstenaars nooit onverschillig kan staan.

Toegegeven: wie moeite heeft met de zwaar aangezette Teutoonse heldenverering en de oververhitte nationalistische ideeën van de man (denkbeelden die door de loop van de geschiedenis in onze eeuw een wel zeer navrante bij-smaak hebben gekregen), die zal waarschijnlijk niet in staat zijn om Wagners muziek op het eerste gehoor in zijn hart te sluiten. Wie niet kan tegen de tot vervelens toe gehanteerde alliteraties in Wagners eigen tekstboeken voor **Der Ring des Nibelungen** zal eerder zijn heil bij Giuseppe Verdi of Georges Bizet zoeken, hoezeer ook het voorlezen door Wagner zelf van die tekstboeken in de vorige eeuw tot een literaire happening van de eerste orde werd opgeblazen. En niet te vergeten: wie allergisch is voor de lange tijd door ervaren Wagner-zangers gehanteerde en onder de scheldnaam "Bayreuth bark" bekend staande manier van zingen of voor de te pas en te onpas opduikende Leitmotiv-cultuur welke dient om zelfs de meest onoplettende toehoorder ervan te doordringen dat het om een rivier, een zwaard of om een speer gaat, die zal misschien wel nooit bekeerd worden.

En toch.

Menige Wagner-hater die het - jaloers op de gelukzaligheid waarmee de echte dweepzieke liefhebbers zich geen **Parsifal** of **Lohengrin** lieten ontgaan - "dan nog wel eens wilde proberen" heeft na de ontroerende taferelen in **Die Walküre**, na het slot van **Siegfried** of na het laatste bedrijf van **Götterdämmerung** met heuse tranen in de ogen de zaal moeten verlaten. Eigenlijk is het dilemma heel aardig samengevat door een in dit opzicht onverdacht componist, te weten Igor Stravinsky. Hij merkte eens op hoge leeftijd op: "In mijn jeugd haatte ik Wagner, en daar had ik zeer goede gronden voor. Nu heb ik hem lief, en ook daarvoor heb ik uitstekende redenen."

Het begin: Siegfrieds Tod.

Götterdämmerung is de laatste "dag" van een "Bühnenfestspiel" waarmee vier avonden ruim gevuld zijn en dat de overkoepelende titel **Der Ring des Nibelungen** draagt. In de Wagner-chronologie beslaat het project van aarzelende ideeën tot aan de feestelijke première in Bayreuth in 1876 een periode van bijna dertig jaar. De oorspronkelijke opzet van het muziekdrama was, hoewel zeker niet bescheiden (dat blijft een woord dat maar beter niet met Wagner geassocieerd kan worden) toch bij lange na niet zo uitgebreid als het uiteindelijke resultaat. Mogelijk op het idee gekomen door een in 1844 gepubliceerd artikel waarin een zekere Theodor Vischer het voorstel deed om de oude sage der Nibelungen eens tot een "grosse heroische Oper" te verwerken concipieerde Wagner in het Revolutiejaar 1848 een "grosse Heldenoper" onder de titel **Siegfrieds Tod** waarin de opkomst en de ondergang van de Übermensch Siegfried geschilderd zouden worden. In oktober van dat jaar was de prozaversie van de tekst klaar, en een maand later ook de werkelijk op muziek te zetten woorden. Maar Wagner was van mening dat hij veel meer tijd en ruimte nodig had om in woord en klank datgene "wat vooraf ging" te schilderen, en hij vond de oplossing in een inleidende opera die **Der junge Siegfried** zou gaan heten. Maar ook die uitbreiding bleek ontoereikend om de toeschouwers te voorzien van alle informatie en voorkennis waarvan de componist/tekstdichter meende dat men erover zou moeten beschikken om **Siegfrieds Tod** naar waarde te kunnen schatten; en in 1851 had Wagner alweer besloten tot een vierdelig samenhangend reuzenmuziekdrama: **Der Ring des Nibelungen**.

Ook al putte Wagner zijn inspiratie uit de oude "Edda"-heldensagen van eeuwen her, toch zag hij heel goed de verbanden van zijn epos met de roerige gebeurtenissen halverwege de negentiende eeuw: hij nam zelf dermate intensief aan die revolutionaire bewegingen deel dat hij zich na verloop van tijd gedwongen zag om te vluchten en zich een aantal jaren in Zwitserland op te houden. Die jaren tussen 1851 en 1853 gaven de componist - ver weg van het Duitse operabedrijf - het inzicht dat zijn **Ring** (zo die gigantische tetralogie ooit al voltooid zou worden) altijd te groot voor de gebruikelijke proporties van een Duits operabedrijf zou zijn: er zou dus een apart theater voor gecreëerd moeten worden. Zo ver was Wagner evenwel nog lang niet, want voordat er één noot op papier kwam moesten alle tekstboeken geschreven en uitgegeven zijn, en daarbij kwamen ook nog twee beschouwende geschriften die voor het ontstaan van de **Ring** van belang zijn geweest: **Das Kunstwerk der Zukunft** en **Oper und Drama**. Op 11 februari 1853 was alle tekst klaar en verscheen **Der Ring des Nibelungen** als particuliere literaire uitgave.

De compositie

"Ich bin jetzt wieder ganz Musiker geworden, und mehr wie je. Jetzt mache ich schon die Partitur von dem Rheingold. Im Sommer geht es an **Die Walküre**; im Frühjahr 1855 kommt **Der junge Siegfried** dran und im Winter drauf denke ich **Siegfrieds Tod** vorzunehmen, so dass Ostern 1856 alles fertig ist. Dann geht es an's Unmögliche: mir mein eigenes Theater zu schaffen, mit dem ich vor ganz Europa mein Werk als grosses dramatisches

Musikfest aufführe. Dann - gebe Gott, dass ich meinen letzten Seufzer von mir stosse!"

Wie de loop van de muziekgeschiedenis enigszins kent moet wel meewarig het hoofd schudden bij het kennismaken van zoveel ongebreideld optimisme dat door de toentertijd 41-jarige Richard Wagner in bovenstaand fragment uit een brief aan Wilhelm Fischer in februari 1854 tentoon werd gespreid.

Immers: niet met Pasen 1856, maar pas in november 1874 zou eindelijk "Alles fertig" zijn. Inmiddels was **Siegfrieds Tod** omgedoopt tot **Götterdämmerung**, **Der junge Siegfried** was gewoon **Siegfried** gaan heten, en Wagner had na het voltooiën van het tweede bedrijf van die laatstgenoemde opera de partituur van de **Ring** terzijde gelegd om zich eerst met twee andersoortige muzikdramatische werken (**Tristan und Isolde**, **Die Meistersinger von Nürnberg**) bezig te gaan houden. En wat dat eigen theater betreft: in de dagboeken van Cosima Liszt - eerst Wagners maitresse, toen zijn echtgenote en tenslotte zijn alleenheersende artistieke erfgename - kan men in de periode 1869-1876 de dagelijkse grote en kleine zorgen op de voet volgen die het totstandkomen ervan met zich mee heeft gebracht. Maar Wagners doorzettingsvermogen, zijn kunst om te bedelen en niet te vergeten de visionaire arrogantie van Wagner en de zijnen zegevierden uiteindelijk, al was het Festspielhaus in Bayreuth dat in augustus 1876 feestelijk zijn deuren opende er nooit gekomen zonder de genereuze schenkingen van de met Wagner en zijn werk dwepende Beierse vorst Ludwig II.

Zoals vele andere grote muzikdramatische werken laat **Der Ring des Nibelungen** zich op een aantal verschillende niveaus interpreteren. Aan de oppervlakte is het een lang verhaal met veel spanning, afgunst, moord, sex en sensatie - een soort negentiende-eeuws Dallas of Dynasty, maar dan met aanzienlijk betere muziek - waarin een bont gezelschap van goden, halfgoden, dwergen, riviernimfen en reuzen een rol speelt: gewone mensen kom je eigenlijk alleen in **Götterdämmerung** tegen. Maar op een dieper niveau wordt een reusachtig netwerk van symboliek en psychologische relaties zichtbaar en door het gebruik van de Leitmotiven (korte muzikale frases die als "herkenningsmelodietje" voor een persoon, een ding of een emotie dienen) ook hoorbaar. En in weer een ander licht bezien is de **Ring** een gruwelijke parabel van sociale misstanden, van een door geldzucht, machtsstrijd en jaloezie geheel verziekte maatschappij.

Ook al blijft het aantal menselijke wezens in de **Ring** beperkt, de menselijke emoties zoals haat, liefde, opoffering, vergeving, verdriet en nog veel meer zijn al die goden en die andere vreemde creaturen allerminst vreemd. En Richard Wagner was er wel de componist naar om die maalstroom van gevoelens adequaat muzikaal gestalte te geven. Het is ongelooflijk hoe Wagner de Duitse opera (die rond 1820 nog volledig volgens het systeem van de nummer-opera werd geconstrueerd) binnen enkele tientallen jaren transformeerde tot een grote doorgecomponeerde vorm waarin de taak tot het schilderen van de emoties van en achter de gebeurtenissen op het toneel meer dan aan de zangers zelf werd toevertrouwd aan het steeds volwassener wordende symfonie-orkest. De meer dan honderd Leitmotiven die in de **Ring** voorkomen stelden de componist in staat om enerzijds grootschalige muziekdrama's te construeren en anderzijds zelfs verschillende muzikale associaties tegelijk bij zijn publiek op te roepen.

Götterdämmerung

Derde dag van Der Ring des Nibelungen

Korte inhoud

Voorspel

Ergens op de berg waar aan het einde van Siegfried de gelijknamige held de voor hem bestemde Brünnhilde wakker kuste en tot zijn bruid maakte, vinden we in het nachtelijk duister de drie Nornen. Zij weven de draad van het noodlot, en van hen horen we behalve recapitulatie van de gebeurtenissen tot nog toe ook nieuwe informatie: Wotan wacht sinds de ontmoeting met Siegfried alleen nog maar op het komende einde van de godenwereld, en heeft de burcht Walhall doen veranderen in een brandstapel die alleen nog maar hoeft te worden aangestoken. Ook met de voorspellende kracht van de Nornen is het gedaan: de door hen geweven draad van het noodlot breekt af op een scherpe rots, en ontzet zoeken ze in het diepste van de aarde hun heil bij moeder Erda.

De dag breekt aan, en Siegfried vertelt Brünnhilde dat hij op "neue Taten" uit is. Ze geven elkaar een aandenken ten teken van eeuwige trouw: Siegfried krijgt Brünnhildes paard Grane mee, en hij laat de nog steeds door de vloek van Alberich belaste ring bij haar achter.

Eerste bedrijf

Eerste tafereel

In het slot van de Gibichungen aan de Rijn treffen we drie belangrijke personen in het drama dat zich zal gaan afspelen: Gunther en Gutrune, broer en zuster, en hun beider halfbroer Hagen (wiens vader Alberich is).

Gunther maakt zich zorgen over de status en de roem van de Gibichungen en vraagt Hagen zich daarover uit te spreken. Deze legt de vinger op de zere plek: zowel Gunther als Gutrune zijn ongehuwd, en dat zal op termijn tot uitsterving van de dynastie leiden. Hagen beschrijft dan Brünnhilde en Siegfried als ideale huwelijkspartners voor de beide Gibichungen.

Aangezien Siegfried evenwel de enige man is die door de ring van vuur rond Brünnhilde kan dringen zou hij ertoe bewogen moeten worden om zijn eigen bruid aan Gunther af te staan. Hagen (wiens interesse natuurlijk voornamelijk naar de ring aan Brünnhildes vinger uitgaat) vertrouwt bij dit plan op een magische vergetelheidsdrank waarover Gutrune beschikt.

Tweede tafereel

In de verte klinkt Siegfrieds hoorn over het water van de Rijn; op uitnodiging van Hagen meert hij aan en drinkt Gutrunes welkomstdrank die hem de herinnering aan Brünnhilde ontnemt. Hij wordt op slag verliefd op Gutrune en sluit "Blutbruderschaft" met Gunther; hij die aan deze eed ontrouw zal blijken zal sterven door Hagens speer waarop de eed is

gezworen. Vanzelfsprekend is Siegfried bereid om voor Gunther Brünnhilde te gaan halen, als hij als beloning daarvoor maar Gutrunes hand krijgt. Hij vertrekt onmiddellijk na teder afscheid van Guttrune te hebben genomen. Aan het einde van dit tafereel laat Hagen geen misverstand bestaan over zijn uiteindelijke doel: "mir aber bringt er - den Ring!"

Derde tafereel

Op haar rots krijgt Brünnhilde bezoek van haar zuster Waltraute, die verslag doet van de goden die in hun burcht Walhall op het naderende einde zitten te wachten. Slechts teruggave van de ring aan de Rijndochters kan aan die toestand een einde maken, en met dat verzoek richt Waltraute zich nu tot haar zuster. Brünnhilde verklaart haar voor gek: zelfs de redding van Wotan en zijn goden zou haar niet doen wijken van het materiële bewijs van Siegfrieds liefde. Waltraute keert in wanhoop en onverrichter zake terug. Brünnhildes stemming slaat om in vreugde wanneer ze Siegfrieds hoornroep hoort, maar die vreugde is van korte duur. Siegfried heeft met behulp van de Tarnhelm de gedaante van Gunther overgenomen en eist in die gedaante Brünnhilde als zijn bruid op. Hij weet de ring te bemachtigen en daarmee is Brünnhilde weerloos geworden. Voordat Siegfried zich naast haar te ruste legt, zweert hij dat zijn zwaard Nothung tussen hen in de eer van zijn "Blutbruderschaft" met Gunther zal bewaken.

Tweede bedrijf

Eerste tafereel

We zijn terug bij de Gibichungenhalle waar Hagen half wakend, half in slaap de wacht houdt en op de terugkeer van Siegfried, Gunther en Brünnhilde wacht. Hij ziet in de duisternis zijn vader Alberich die Hagen nog eens op het hart drukt om trouw te blijven aan zijn gestelde doel: het terugwinnen van de ring.

Tweede tafereel

Met het verdwijnen van Alberich breekt de dag aan en Siegfried verschijnt. Hij verhaalt hoe hij eerder die ochtend Brünnhilde aan de echte Gunther heeft overgedragen en dat beiden per schip naar huis onderweg zijn. Siegfried verzekert Guttrune dat hij Brünnhilde met geen vinger heeft aangeraakt.

Derde tafereel

Hagen roept met een vreemd gevoel voor humor de mannen van het land op om geheel gewapend, als gold het een oorlog te verschijnen om Gunther en zijn nieuwe bruid te verwelkomen.

Vierde tafereel

Gunther en Brünnhilde arriveren en wanneer laatstgenoemde Siegfried ziet kan ze haar ogen niet geloven. Hij herkent haar niet maar draagt wel haar ring aan zijn vinger. Ze begrijpt hoe ze is misleid en beschuldigt Siegfried van verraad, zowel jegens haar als jegens zijn "Blutbruder" Gunther. Siegfried zweert zijn onschuld op de punt van Hagens speer, Brünnhilde verwijt hem meened en bestemt in blinde woede Hagens speer tot het wapen dat Siegfried zal doden.

Siegfried kan de verhitte gemoederen met moeite kalmeren en roept de toeschouwers op tot het feest ter gelegenheid van de dubbele bruiloft.

Vijfde tafereel

Hagen, Gunther en Brünnhilde zinnen op wraak. Brünnhilde adviseert Hagen om Siegfried in zijn rug te treffen, het enige gedeelte van zijn lichaam dat niet onaantastbaar is. Om de gevoelens van Guttrune te sparen zal aan de moord het aanzien van een ongeluk tijdens de jacht worden gegeven.

Derde bedrijf

Eerste tafereel

Tijdens de jachtpartij is Siegfried de andere mannen kwijtgeraakt en bij de Rijn terechtgekomen. De Rijndochters verzoeken hem om teruggave van de ring, ze waarschuwen hem voor de vloek die aan de ring kleeft en ze voorstellen hem dat hij vandaag nog zal sterven. Als Siegfried weigert omdat hij niet voor dreiging opzij wil gaan, verlaten de Rijndochters hem om met Brünnhilde over teruggave van de ring te overleggen.

Tweede tafereel

Gunther, Hagen en de andere jachtgenoten verschijnen en Hagen vraagt Siegfried iets over zijn vroegere heldendaden te vertellen. Deze geeft daaraan toe om zijn bedrukte "Blutbruder" Gunther wat op te vrolijken, en zo krijgen we de gebeurtenissen uit Siegfried nog een keer te horen: de bij de dwerg Mime doorgebrachte jeugd, de verslagen draak en de ontmoeting met de Waldvogel die Siegfried de weg zou wijzen naar de vrouw die voor hem bestemd was. Siegfried vraagt op dit punt aangekomen om iets te drinken en Hagen geeft hem een drank die zijn herinnering aan alles wat er vóór Gunther tussen Siegfried en Brünnhilde heeft bestaan weer doet terugkeren. Als Siegfried dan in extase zijn ontmoeting met Brünnhilde beschrijft, vatten de mannen dit als verraad aan Gunther op en Hagen stoot zijn speer met kracht Siegfried van achteren in de rug. De laatste woorden van de stervende held zijn aan de geliefde Brünnhilde gewijd. De mannen dragen het lichaam onder de tonen van de treurmars naar de Gibichungenhalle terug.

Derde tafereel

Gutrune heeft niet kunnen slapen vanwege angstige dromen om Siegfried. Wanneer de baar met haar overleden verloofde wordt binnengedragen, stort zij ineen en zij beschuldigt haar broer Gunther van moord. Hagen zegt dat hij degene is geweest die Siegfrieds verraad en meeneed heeft gewroken en dat de ring derhalve hem toekomt. Gunther vindt dat de ring bij Gutrunes erfenis behoort, en er ontstaat een gevecht tussen hem en zijn halfbroer; Gunther wordt door Hagen gedood. Als Hagen evenwel de ring van Siegfrieds vinger wil trekken gaat Siegfrieds arm omhoog en Hagen deinst ontzet terug.

Temidden van dit tumult verschijnt Brünnhilde die van de Rijndochters de hele toedracht van de zaak heeft gehoord. Zij beveelt de mannen om een grote brandstapel op te richten waarop zij samen met haar dode man wil worden verbrand. De ring zal door dat vuur worden gereinigd en vervolgens aan de Rijndochters worden teruggegeven. Zij ziet de raven van Wotan en draagt hen op om naar Walhall te vliegen en hun meester het verlossende einde aan te kondigen; op weg daarheen kunnen zij de god van het vuur Loge de weg naar de godenburch wijzen.

Brünnhilde ontsteekt de brandstapel en bestijgt haar paard Grane waarmee zij samen in de vlammen springt. De hele Gibichungenhalle valt ten prooi aan het vuur en terwijl de Rijn buiten zijn oevers treedt doet Hagen nog een desperate poging om de ring te bemachtigen: de Rijndochters slepen hem mee naar de diepte nadat ze de ring uit de as van het vuur hebben genomen. Ontzet zien de achtergebleven Gibichungen behalve de ondergang van hun eigen kasteel ook de vuurgloed aan de hemel welke veroorzaakt wordt door de brand die ook aan Walhall een einde maakt.

Kees Hillen

Edo de Waart werd in 1941 in Amsterdam geboren en begon na zijn opleiding bij Haakon Stotijn zijn muzikale loopbaan als hoboïst, o.a. in het Concertgebouworkest. Na drie jaar directielessen bij Jaap Spaanderman werd hij in 1964 winnaar van het Dmitri Mitropolous Concours voor jonge dirigenten te New York. In 1967 benoemde het Rotterdams Philharmonisch Orkest hem tot dirigent en zes jaar later tevens tot artistiek leider. Hij trad verder onder meer op met de voornaamste Duitse, Engelse en Amerikaanse orkesten. Van 1977 tot 1985 was hij dirigent en artistiek leider van het San Francisco Symphony Orchestra. Sinds december 1986 vervult hij deze functie bij het Minneapolis Symphony Orchestra. Hij blijft echter regelmatig voor gastdirecties naar Nederland komen: bij de Nederlandse Opera, het Concertgebouworkest en bij het Rotterdams Philharmonisch Orkest. Dit seizoen werd hij benoemd tot artistiek leider van de Muziekdivisie van het Nederlands Omroepproductiebedrijf (NOB), terwijl hij vanaf september 1989 tevens benoemd is tot chefdirigent van het Radio Filharmonisch Orkest, als opvolger van Sergiu Comissiona.

William Johns is momenteel een van de meest gevraagde heldentenoren en treedt op in de belangrijkste operahuizen over de hele wereld. Zijn repertoire omvat vrijwel alle Wagnerrollen, van de titelrol in *Rienzi* tot de titelrol in *Parsifal*. Daarnaast zingt hij ook zeer regelmatig in opera's van o.a. Richard Strauss (*Bacchus in Ariadne auf Naxos*, *De Keizer in Die Frau ohne Schatten*), Beethoven (*Florestan in Fidelio*), Saint-Saëns (*Samson in Samson et Dalila*) en Verdi (titelrol in *Otello*). Wat betreft zijn carrière als Wagner-tenor zong hij in 1984 zijn eerste *Tannhäuser* in Parijs onder Marek Janowski, een rol die hij in 1987 opnieuw in de Metropolitan Opera New York vertolkte. Eveneens onder Janowski zong hij in 1986 de rol van Siegfried in *Siegfried en Götterdämmerung*. Zijn debuut als Tristan maakte hij in een productie van de Parijse Opéra met Gwyneth Jones als Isolde. Deze producties, alsmede zijn debuut in *Die Meistersinger von Nürnberg* in Chicago en zijn vertolkingen van *Bacchus in Strauss' Ariadne* (met o.a. Anna Tomowa-Sintow en Jessye Norman als partners) vestigden zijn huidige reputatie.

Ook in het komende seizoen heeft Johns veel Wagner op het programma: in San Francisco zal hij als Lohengrin te beluisteren zijn, in Hamburg zingt hij de rol van Tristan en in Wenen zal hij te horen zijn in een productie van *Die Meistersinger*. Ook als concertzanger is hij een veelgevraagd solist; zijn concertrepertoire omvat onder meer Mahlers Achtste symfonie en *Das Lied von der Erde* en Schönbergs *Gurrelieder*. In Nederland was Johns eerder te horen bij de Nederlandse Opera Stichting in *Die Meistersinger von Nürnberg*.

De in West-Duitsland geboren bariton **Roland Hermann** studeerde muziekwetenschap, anglistiek en kreeg zijn zangopleiding in Duitsland, Italië en de Verenigde Staten. In 1968 werd hij vast geëngageerd bij de Opera van Zürich en sinds 1978 werkt hij, eveneens in vast verband bij de Opera van Frankfurt. Daarnaast treedt hij als gast op in vooraanstaande operahuizen over de gehele wereld. Behalve het gangbare repertoire met rollen als Amfortas (*Parsifal*), Almaviva (*Figaro*) en Germont (*La Traviata*) zingt Roland Hermann eveneens regelmatig in moderne opera's van o.a. Krenek (*Karl V*), Aribert Reimann (*Melusine*) en Busoni (*Doktor Faust*). Ook is hij vertrouwd met het barokke en klassieke repertoire; in dat verband werkte hij mee aan producties van Harnoncourt (*Monteverdi's Orfeo*, Rameau's *Castor et Pollux* en Mozarts *Idomeneo*). Naast zijn activiteiten als operazanger treedt Roland Hermann frequent op als concertzanger. In zijn programmakeuze toont hij een grote belangstelling voor eigentijdse muziek.

Henk Smit kreeg zijn opleiding aan de conservatoria van Toronto en Amsterdam en volttooide deze bij Herman Schey en Jess Walters. In 1961 was hij een der prijswinnaars van het Vocalistenconcours in Den Bosch; deze onderscheiding betekende het begin van een carrière als opera- en concertzanger. Hij werkte regelmatig mee aan producties van de Nederlandse Operastichting; hij zong onder meer de titelrol in Wagners *Fliegende Holländer* en de rol van Klingsor in *Parsifal*. Dit jaar was hij bij de Nederlandse Opera o.a. te horen in *Blauwbaards Burcht* van Bartók en vertolkte hij de titelrol in Verdi's *Simon Boccanegra*. Hij trad als gast op in België, Engeland en Frankrijk. Voorts maakte hij

concertreizen naar Spanje en de Verenigde Staten. Henk Smit trad voor het eerst met het Concertgebouworkest op tijdens het Holland Festival 1982 in Stravinsky's Oedipus Rex.

Hij trad meermalen op in de VARA-Matinee en het vorig seizoen vertolkte hij in Wagners Rheingold eveneens de rol van Alberich.

De bas **Peter Meven** werd in Keulen geboren. Hij begon eerst een opleiding als beeldhouwer in Wenen en in Keulen, waar hij vanaf 1950 decorontwerper werd. Tezelfdertijd begon hij zijn zangstudie bij Robert Blasius, eveneens in Keulen. Na zijn eerste engagement in 1957 volgden contracten bij de Opera's van onder meer Mainz, Wiesbaden en vanaf 1964 bij de Deutsche Oper am Rhein in Düsseldorf. Sindsdien bracht zijn carrière hem in vrijwel alle belangrijke operahuizen, o.a. in Berlijn, Wenen, de Metropolitan Opera New York, Rome, Parijs, Moskou en San Francisco. Bovendien heeft hij vaste engagements bij de operahuizen van onder meer Hamburg, München, Parijs en Genève. Peter Meven zong ook tijdens de Salzburger Festspiele en de Bayreuther Festspiele.

De uit Californië afkomstige sopraan **Jeannine Altmeyer** kreeg haar opleiding bij Lotte Lehman. In 1971 won zij de audities van de Metropolitan Opera New York. Daarmee kreeg zij dat seizoen bij de Met verscheidene rollen aangeboden. Op uitnodiging van Ferdinand Leitner kwam zij vervolgens naar de Opera van Zürich waar zij haar repertoire met Wagnerrollen als Elsa (Lohengrin), Eva (Meistersinger) en Elisabeth (Tannhäuser) kon uitbreiden. Sindsdien treedt zij in vrijwel alle belangrijke Amerikaanse en Europese operahuizen op. Met name met haar vertolking van Sieglinde en Guttrune in de Ring-productie van Pierre Boulez en Patrice Chereau kreeg zij internationale bekendheid. Andere belangrijke rollen die zij recentelijk zong waren onder meer Lisa in Tsjaikovski's Pique Dame (in Keulen), Leonore in Beethovens Fidelio (in Bonn en Stuttgart), Tosca (in Parma) en Isolde (in Keulen). Wagners veeleisende rol van Brünnhilde zong zij reeds meermalen, in een productie van de Opera van San Francisco en bij de Metropolitan Opera New York. Zij heeft de rol eveneens op de plaat vastgelegd in een uitvoering onder de dirigent Marek Janowski.

De sopraan **Kathryn Day** werd geboren in Baltimore (V.S.). Zij studeerde aan de Universiteit van Indiana en aan het Curtis Institute of Music. Zij won in 1973 de audities van de Metropolitan Opera en is sindsdien een veelgevraagd opera- en concertzangeres. Zij werkte samen met dirigenten als Ormandy, Mehta, Leppard en Edo de Waart. Hoogtepunten uit haar optredens in het vorige seizoen waren onder meer haar debuut bij de Welsh National Opera met de rol van Tatjana in Tsjaikovski's Jevgeni Onegin en bij het Teatro Comunale van Bologna als Vitellia in La clemenza di Tito van Mozart. Ook als Wagnerzangeres heeft zij inmiddels naam gemaakt. Dit seizoen zong zij in de Verenigde Staten onder meer in Tannhäuser (Elisabeth), in Die Walküre (Sieglinde) en in Götterdämmerung (Guttrune). In Nederland was zij in het Holland Festival 1986 in de rol van Eva te beluisteren in Die Mastersinger.

De mezzo-sopraan **Janice Taylor** werd in New York geboren en ontving haar zangopleiding in Montreal. Sinds haar debuut bij het Symfonieorkest van Toronto heeft zij samengewerkt met vrijwel alle vooraanstaande orkesten en dirigenten (onder wie Leinsdorf, Ozawa, Masur, de Waart en Blomstedt) in de Verenigde Staten en Canada.

In Europa debuteerde zij in Spoleto in Lady Macbeth van Mtsensk van Sjostakowitsj. Ook verleent zij regelmatig medewerking aan plaatopnamen, o.a. Beethovens Negende Symfonie onder von Dohnanyi, en Debussy's La Damselle Elue, met Elly Ámeling onder Edo de Waart.

De mezzo-sopraan **Cornelia Wulkopf** kreeg haar opleiding in Detmold (Duitsland) bij Prof. Kretschmar, Prof. Weissenborn en Prof. Webers. In 1977 debuteerde zij bij de Bayreuther Festspiele in Patrice Chereau's encensering van Der Ring des Nibelungen. In datzelfde jaar werd zij vast geëngageerd bij de Bayerische Staatsoper, waar zij verscheidene Wagner-rollen heeft gezongen, waaronder die van Erda (Rheingold), Brangäne (Tristan und Isolde) en Waltraute (Götterdämmerung). Daarnaast trad zij ook op bij de operahuizen van o.a. Wenen, Milaan, Zürich en Hamburg. Als concertzangeres treedt zij in heel Europa op en werkt zij samen met dirigenten als Sawallisch, Ozawa, Marriner, Klee, Segerstam en Janowski. Vorig jaar werd zij onderscheiden met de titel Bayerische Kammersängerin.

Soile Isokoski werd in Finland geboren en studeerde kerkmuziek en zang aan de Sibelius Academie. Na het behalen van haar diploma vervolgde zij haar zangstudie en momenteel studeert zij nog bij Dorothy Irving. Haar eerste internationale succes kreeg zij naar aanleiding van de BBC Zangcompetitie in Cardiff in 1987. Sindsdien treedt zij regelmatig op bij de Finse Nationale Opera, waar zij o.a. de rollen zong van Mimi (La Bohème) en de Gravin (Le Nozze di Figaro). Bij het Fins Radio Orkest zong zij onder Jukka-Pekka Saraste in Mahlers Vierde Symfonie en Strauss' Vier laatste Lieder. Soile Isokoski geeft ook regelmatig liedrecitals in binnen- en buitenland.

Diane Lane werd geboren in de Verenigde Staten. Zij rondde haar zangopleiding af met het volgen van opera workshops in Iowa en bij de Opera van Santa Fe. Momenteel bereidt zij zich voor op het behalen van de Master's Degree voor opera. Zij heeft al een ruime opera- en concertervaring kunnen opdoen in Toledo (Ohio). In Europa werkte ze mee aan enkele Mozart-opera's, o.a. in Zwitserland, waar zij de rol van Cherubino zong.

Yvonne Schiffelers studeerde aan het conservatorium van Maastricht bij Mya Besselink. In 1984 ontving zij de Toonkunst Vocalistenprijs tijdens het Internationale Vocalistenconcours in Den Bosch; hierna was zij voor een jaar verbonden aan de Opera Studio in Keulen en vervolgens aan de Opera aldaar. Sinds 1987 is zij werkzaam bij de Opera van Mannheim. In 1986 maakte zij in het Amsterdamse Concertgebouw haar debuut met Chaussons Poème de l'amour et de la mer. Bij Opera Forum treedt zij regelmatig op. Vorig jaar zong zij in Das Rheingold de rol van Flosshilde.

**EERSTVOLGENDE CONCERTEN IN DE VARA-MATINEE 1989/1990
IN HET AMSTERDAMSE CONCERTGEBOUW:**

ZATERDAG 23 SEPTEMBER 1989, 15.00 UUR (GROTE ZAAL)

**OPENINGSconcert VAN HET 29^e SEIZOEN
EERSTE concert SJOSTAKOWITSJ-SERIE**

RADIO FILHARMONISCH ORKEST

Dirigent
Solist

Valeri Gergjev
Victor Tretjakov, viool

Sjostakowitsj

**Concert voor viool en orkest nr. 1 in
a kl.t. opus 77
Symfonie nr. 10 in e kl.t. opus 93**

ZATERDAG 7 OKTOBER 1989, 14.00 UUR (GROTE ZAAL)

EERSTE concert OPERASERIE

**RADIO FILHARMONISCH ORKEST
GROOT OMROEPKOOR**

Dirigent

Edo de Waart

Vocale solisten

Tatjana Novikova, sopraan
Tamara Sinjavskaja, mezzo-sopraan
Joeri Maroesin, tenor
Nikolai Ochotnikov, bas
e.a.

Glinka

Iwan Soesanin
(uitvoering in concertvorm)
Nederlandse première